

FILOLÓGIA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS A LENGYEL IRODALOM

Sáfrán Györgyi emlékének

A lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok feldolgozásában a Nyugat első nemzedéke idáig háttérben maradt. Sem a magyar polonisztika, sem pedig a lengyelországi hungarisztika nem jeleskedett ezen a téren. Az Ady-évforduló alkalmával jelent meg ugyan néhány tanulmány, cikk, sőt egy lengyel nyelvű tanulmánykötet is költészetéről és publicisztikájáról, de az első nemzedék több tagjával, képviselőjével sem a Visztula partjain, sem pedig a Duna—Tisza mentén nemigen foglalkoztak. Érdekesebbnek látszottak az időben hozzánk közelebb eső, majdnem kortárs témák. De most egy erősen közeledő jelentős évforduló, Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulója csábít arra, hogy megkíséreljük felmérni a magyar költő munkásságában fellelhető lengyel vonatkozásokat.

1. Kosztolányi és az Ifjú Lengyelország költői

Kosztolányi kora fiatalságától kezdve rendszeresen fordított idegen költőket az Élet és más folyóiratok hasábjain. Válogatási elve — az első kiadáshoz írt előszavának tanu[1]sága szerint — az, hogy a lefordított verseket „a modern lélek” köti össze. A hosszú évekig készülő fordításgyűjteménnyel célja (Kazinczyéhoz hasonlóan) csiszolni költői nyelvünket idegen verseken. Válogatása egyéni, teljességre nem törekedett. Szempontja pusztán a szépség szempontja volt. Esménye „a teljes formai, tartalmi hűség és a teljes szépség”. De ha a művészi célokért meg kellett alkudnia, nem a szépséget ejtette el. A műfordítást alkotó munkának tekintette.¹ A második kiadáshoz írt előszóban is hangsúlyozza: „Fordítani nem lehet, csak átültetni, újra költeni . . . Újat kell alkotni, mely az eredetivel lélekben, zenében, formában mégis azonos (. . .) A modern vers olyan, mint a libretto, csak zenéjével együtt teljes. Szöveget és zenét együtt kell lefordítani (. . .) Az ihlető egy eredeti vers, amelyről a műfordító költő másik verset ír”.²

¹ Kosztolányi: *Idegen költők antológiája*. Bp. 1937. II. 1—3.

² *Modern költők*. Bp. é. n. ² 10—13.

A lengyel költészetből Kosztolányi válogatásában az Ifjú Lengyelország korszak (1890–1918) két jelentős képviselőjének, Zenon Przesmyckinek és Kazimierz Przerwa-Tetmajernek 1–1 versét olvashatjuk.

Az említett irodalmi korszak főbb jellemző vonásait Kazimierz Wyka a modernségben (újító irányzatok), a dekadenciában (olykor fin de siècle-nek is nevezik), a szimbolizmusban és a neoromantikában jelölte meg.³ Legismertebb képviselői: Jan Kasprowicz, Stefan Żeromski, K. Przerwa-Tetmajer, Władysław Stanisław Reymont, Stanisław Przybyszewski és Stanisław Wyspiański. E korszak költészetét hangulati és impresszionista jegyek határozták meg. Az irányzat csúcspontját az 1900–1905-ös évek között érte el.

A Kosztolányi által átültetett két költő közül kétségkívül Tetmajer a jelentősebb, egy fél évszázadon át a legtöbbet olvasott költő Lengyelországban.⁴

A *Modern Költők* fordítója és szerkesztője a Tetmajer-féle két strófás preludiumok XXXIX. darabját ültette át.⁵ Újraköltési elveinek megfelelően a szépség kedvéért némi engedményt tett a forma terén: a Tetmajer-féle 11 szótagos sorokat 10 szótagú sorokban adta vissza. A második versszakban az ölelkező rím helyett kereszttrimet látunk. Viszont az éjt (éjjelt) a hangulat hordozójává tette. „Egy fenyvese” is sikerült megoldás, az is magányos, megszemélyesített a versben. Utolsó sorának alliterációi is remekek.

Kevésbé jelentős a másik költő, Zenon Przesmycki (Miriam, 1861–1944). Elsősorban műfordító, költő, irodalomkritikus és irodalom-szervező.⁶

³ N. Wyka: *Charakterystyka okresu Młodej Polski*. Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura Młodej Polski. Warszawa, 1968. I. 11.

⁴ Uo. 278. — K. Przerwa—Tetmajer (1865–1940) 1894-ben megjelent verseskötete reveláció volt a lengyel irodalmi életben. Az e kötetben levő verseit a dekadencia, a szélsőséges individualizmus, a filiszter megvetése, a hangulatok művészi visszaadása, a természet szépségeire való különös érzékenység, a gurál folklór iránti lelkesedése jellemzi. Igaz forradalmat jelentett költészetében az érzéki szerelem nyílt fölfedezése, bátor ábrázolása.

⁵ *Serce me ...* K. Przerwa—Tetmajer: *Poetje*, gyűjteményes kiadás. Warszawa é. n. 289, magyarul *Szívem*. Élet 1909. IX. 5. 310. Kötetben *Modern költők*. Bp. Élet, 1914. 272.

⁶ Przesmycki elsősorban műfordító, költő, irodalomkritikus és irodalom-szervező. Sokat járt külföldön. Párizsban megismerkedik a francia és belga irodalom új áramlataival, Krakkóban és Lwówban előadásokat tart a francia és belga költőkről. Maeterlincket, Mallar-

Kosztolányi a neves irodalomtörténésznek, Edward Porebowicznak ajánlott (dedikált) *Stimmung*⁷ c. szonettjét költötte újra.⁸ Przesmycki 11 szótagos sorait Kosztolányi 11–10 váltakozó sorokban adja vissza. A lengyel költőnek az egyhangúságot kifejező ismétlődő rímeit az átültető rímváltozatossággal adja vissza. A dolgokat megszemélyesíti, használ alliterációt jelzős szerkezeteiben (búsan bolyongsz, fáradt fejfel), van már a későbbi Kosztolányira mutató szép ríme is, intesz, mindez.

Ez a két fordítás mérföldkő is: első esetben fordul elő a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok történetében, hogy jelentős kortárs lengyel költőknek kongeniális magyar fordításával van dolgunk.

Más kérdés a versek kiválasztása. Itt idéznem kell újra a kötet előszavából: „a szláv verseket szláv ismerőseim közvetítésével nyersfordítás után készítettem”.⁹ Ma már hallatlanul nehéz lenne ezt kimutatnunk, bizonyítanunk. A század első évtizedében évekig Budapesten élt lengyel újságíró Czesław Łukaszkiewicz,¹⁰ aki cikkeiben honfitársai számára bizonyára elsőnek fedezte fel a magyar költészet lengyel elemeit, ez idő tájt már visszatérhetett hazájába. Bánya Károly első-sorban a lengyel prózában volt otthonos. Mint tudjuk, a *Polnische Post* (1906, 1908–1909) közölt Tetmajer-verseket.¹¹ Talán közvetíthetett a ma még közelebből nem ismert Hiadlovsky Valér, akinek 1909-ben *Lengyeleink* címmel kiadott (Tetmajer! és Żeromski) prózakötetét az *Élet* ismertette ugyanabban a számban, amelyben Kosztolányinak fent említett két lengyel versfordítása is megjelent.¹² Ne zárjuk ki egészen Styevo András segítségét sem, akiről a *Modern Költők* 1921. évi kiadásában (II. köt.) olvashatjuk, hogy szintén fordí-

mét és Moreas-t fordít. (Rába György a két lengyel közül Tetmajert érzi közelebb a belga szimbolistákhoz. Vö. Rába Gy.: *A szép hűtlenek*. Bp. 1969. 226) Przesmycki két fontos lengyel irodalmi folyóiratot is szerkesztett, a *Życie*-t és a *Chymera*-t. Állítólag Petőfit és Aranyt is fordított. Vö. *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut. Literatura Pozytywizmu i Młodej Polski 1977. 282.

⁷ Z. Przesmycki: *Wybór poezji*. Kraków, 1982. 98.

⁸ *Fellegek*. *Élet*, 1909. IX. 5. 310.

⁹ *Idegen költők antológiája*. II. 1937. 1–3.

¹⁰ Csapláros István: *Czesław Łukaszkiewicz*. *Polski Słownik Biograficzny* XVII/4. köt. 79. füzet (1973) 552–553.

¹¹ *Bibliografia literatury polskiej Pozytywizmu i Młodej Polski*. 16. köt. 1 rész MCMLXXXII. 257.

¹² *Lengyeleink*. *Élet*, 1909. II. 321. Ugyanez a folyóirat következő évfolyama cikket közöl ff(Pitro[ff] Pál) tollából *A lengyel romantikusok* címmel. *Élet*, 1910. I. 793–794.

tott Tetmajer-verseket,¹³ amit meg is erősít Kozocsa Sándor és Radó György kéziratos lengyel irodalmi bibliográfiája, ez fel is sorolja a Steveo-féle fordításokat.¹⁴

2. A korabeli lengyel színpadi művek ismertetője

Kosztolányi Dezső színház iránti érdeklődése is korai keletű. Több színpadi művet fordított,¹⁵ s rendszeresen írt színházi bemutatókról is a Hét, majd a Pesti Hírlap hasábjain.

Hazai színpadjainkon két lengyel színházi szerző művével találkozott. Gabriela Zapolska *Moralność pani Dulskiej* (*Dulszka asszony erkölcsse*) c. darabját hazánkban először *Hanka* címmel adták, ill. Tadeusz Rittner *Farkasok az éjben* (*Welki w nocy*) c. korai krimizű alkotásával.

Gabriela Zapolska (1857–1921) drámákat, regényeket és novellákat írt, publicisztikával is foglalkozott, több lengyel színházban színésznőként is szerepelt. A *Dulszka asszony erkölcsét* először 1906. december 15-én mutatták be a krakkói Városi (ma Słowacki) Színházban. A műfajára nézve kispolgári tragikomédiát 1907-ben Varsóban jelentették meg nyomtatásban. A Luskin hamarosan elkészítette az orosz fordítást, J. Benešić pedig 1908 körül a horvát szöveget.¹⁶ Ez a dráma a kispolgári erkölcstelenség, álszenteskedés, valamint egy cselédlány kiszolgáltatottságával való visszaélés darabja. Az események mozgatója Dulszka asszony, aki családján és környezetén teljhatalommal uralkodik. Tudomásul veszi (nem kis meglepéssel), hogy haszontalan fia az eddigi lumpolás helyett cselédjükkal, Hankával folytat viszonyt. De amikor ennek következményei mutatkoznak, a lányt irgalmatlanul kiteszi a házból, s hogy a botrányt elkerüljék, kénytelen egy nagyobb összeget is adni neki.

Zapolska darabját Mikes Lajos (1872–1930) újságíró, műfordító tolmácsolta. Mikes kezdetben liberális nézeteket valló, később a polgári radikalizmus felé hajló ember volt, a címet valószínűleg ő változtatta *Hankára* talán a színházlátogató polgári közönség érzékenységére való tekintettel, vagy pedig a címben is kifejezésre juttatva, hogy a darab (tragikus) hőse az elcsábított cselédlány. A bemutatóra a pesti Magyar Színházban került a sor 1909. március 3-án. Ez a színház kezdetben könnyebb fajtájú drámai művekkel és operettekkel szórakoz-

¹³ *Modern költők*. [1921] 200.

¹⁴ *Ó vihar, vihar* . . . Ford. Sty. A. Ország-Világ, 1917/25. sz. és *Nyáron*. Ford. Sty. A. uo. 1920/29. sz.

¹⁵ Kosztolányi: *Verses drámafordítások*. Bp. 1982. 2. 684–685.

¹⁶ *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut: Literatura Pozytywizmu i Młodej Polski. 16. köt. 273.

tatta közönségét, és csak Beöthy László új igazgató szervezte át 1907-ben drámai színházzá.

Kosztolányi Lehotai álnéven írt¹⁷ beszámolójának elején kiemeli, hogy egy szobában zajlik le a Dulski-család (egy tohonya férj, két kislány, egy szórakozást kergető fiatalember) és a cseléd lány drámája. Pompásnak találja az alakok rajzát: „Dulskiné a házsártos álszent, vidéki figura (...) Ez a nő cocotte-oknak adja bérbe szobáit, diszkrétén szemet huny a fia és a szobalány liaisonja előtt, de amikor domborodni kezd a valóság, botránnyról fecseg”. Megragadja őt „a beteges, okos, koránérő kislány (Mela), aki szomorúan járkal az egyik szobából a másikba s csak sejtelmei vannak a nagyok titokzatos életéről”. A darab humora is vaskosabb mint Schnitzler humora. Kosztolányi nyereségnek érzi ezt a drámát (...), merész beállítása elragadja őt. A darabban a szláv humort és a szelíd könnyes lengyel esprit-t lelte fel. E darab megtekintése jó volt Kosztolányinak arra, hogy „egy sudárba szökkenő új lengyel irodalomról hozzon hírt”, ugyanakkor fel is veti a nálunk igencsak sokáig aktuális kérdést a lengyel irodalomban való tájékozatlanságunkkal kapcsolatosan: „Ki ismeri nálunk Wyspiański drámáit? Ki hallott Tetmajer verseiről? Aligha valaki”. A lengyel lelkét hasonlónak látja a franciához, és most fogalmazza meg azt a véleményét, amely sztereotípiaként majd többször visszatér nála: „a lengyel a szláv francia”. Végző következtetése: „Az orosz mellett egy új irodalom serdül. A szlávok francia irodalma”.¹⁸

Viszont lesújtó volt a véleménye Tadeusz Rittner (1873–1921) *Farkasok az éjben* (1913) c. darabjáról. A krimi-ízű színpadi mű hőse gyilkos és csaló. A bírósági gyanúper lefolytatása alkalmával Jan Morwicz egy a teremben levő szép nőhöz (az ügyész feleségéhez) levelet ír, amelyben beismeri, hogy ő a gyilkos. A bűntett elkövetője megmenekül, elítélése a védőügyvédnek gyenge üzlet lenne, az ügyész kompromittálódna (felesége miatt), a bíróság elnöke viszont kokettálja az ügyész feleségét és inkább azt szeretné, hogy az asszony romantikus imádója tűnjön el a láthatárról. Futni is hagyják...

Rittner lengyel biográfusa szerint ez a darabja él ma is a leginkább.¹⁹

¹⁷ Kosztolányi ismertette Schnitzler *A cseléd fia* c. darabját. A Hét, 1909. I. 235.

¹⁸ A Hét, 1909. 18/999. sz. máj. 2. 307.

¹⁹ Zb. Raszewski: *Tadeusz Rittner. Obraz literatury polskiej. Literatura okresu Młodej Polski.* Warszawa 1967. 2. köt. 327–337. Rittner lengyelül és németül egyaránt publikált. Mintaképe a németül is író Stanisław Przybyszewski, valamint az osztrák irodalom fényei: Kaffka, Rilke, Musil.

A darab bemutatója 1923 december 20-án volt a Renaissance Színházban. A fordítás a színház rendezőjének, ifj. Gaál Mózesnek (1894–1929) munkája volt, a bemutatót Bárdos Artúr igazgató rendezte, a színház legjobb erői léptek fel a darabban.

Kosztolányi kemény bírálatban részesíti az Ifjú Lengyelország kétnyelvű drámai szerzőjét. Német íróként emlegeti, mert a darab pályafutása Bécsben kezdődött 1916-ban, a szerző neve is félrevezethette Kosztolányit. Bírálatának végén élesen kikel a látott darab szerzője ellen: „Azt kérdezzük: Mi ez? Az élet képe? Nem az. Az egyszerűbb, tisztább, áttekinthetőbb. Akkor talán színház, színház a színházért, amely valószínűtlen eseményeket egymásra halmozva kerek, de változatos jelképes igazsággal mulattat bennünket? Ezt nem érezzük. Néhol a szatíra fénye csillan ki, de nem eléggé maró (. . .) A helyzetek kierőszakoltak, az alakok kiagyaltak. Egy gyilkosság van a háttérben, amelyről semmit sem tudunk. Ez a könnyed elnagyolás . . . sérti érzésünket. Csodálkozva halljuk, hogy T. Rittner és G. Hauptmann nevét otthon együtt emlegetik. Nem hisszük. Ez csak olyan formában történhetik, hogy T. Rittnert és G. Hauptmann nem lehet egy napon emlegetni.”²⁰

Ne vitatkozzunk Kosztolányival . . .²¹

3. Kosztolányi Dezső és Kazimierz Wierzyński, a két költő barátsága

A magyar költő első személyes kapcsolata kiváló kortárs lengyel poétával a PEN Club-kongresszusoknak köszönhető.

a) A PEN Clubok 1930. évi varsói kongresszusa. Ezt a kongresszust lengyel részről Juliusz Kaden-Bandrowski és Kazimierz Wierzyński szervezték.²² Magyar részről Lengyel Menyhért és Bókay János vettek részt hivatalosan a kongresszuson. Nem állapíthattam meg, hogy Mohácsi Jenő, a budapesti Magyar Mickiewicz Társaság későbbi alelnöke is részt vett-e a kongresszuson, de valószínűnek tartom. A Nyugat egyik a kongresszus utáni későbbi számának Figyelő rovatában Lengyel irodalom főcímmel Lengyel Menyhért, Zofja

²⁰ Pesti Hírlap, 1923. XII. 21.

²¹ Kosztolányi lengyel témái c. fejezetet helyhiány miatt másutt közlöm. Az idevágó anyag meglehetősen heterogén és nem mindig táplálkozik igazi lengyel élményből, valamilyen irodalmias lengyel kép tükröződése.

²² *Kongres PEN Clubów*. Tygodnik Ilustrowany 1930. 26. sz. 516. Vö. még K. Wierzyński: *110 pisarzy świata w Warszawie*. Tag. II. 1930. jún. 21. 497 és J. Kaden-Bandrowski: *Zjazd międzynarodowy PEN-Clubów w Warszawie*. Tyg. II. 1930. júl. 7. 542–543.

Nalkowska, St. Perzyński, B. Hertz és M. Hemar darabjait,²³ Mohácsi Jenő pedig német fordítások alapján Goetel és Kaden-Bandrowkis regényeit és novelláit ismertette²⁴ (mindkét lengyel szerzőnek jelentek is meg magyar fordításban regényei). És itt olvashattak a magyar kortársak először Kazimierz Wierzyński *Olimpiai babér* c. az amszterdami olimpián első díjat nyert sporttárgyú verskötetéről, Josef Heinz Mischel német fordítása nyomán Mohácsi Jenő tollából.²⁵

E kongresszushoz kapcsolódhat, de persze a fasizmus és hitlerizmus erősödéséhez is Kosztolányi *Európa* c. költeménye, amelyben a költőnek fáj „a szlávok, a sápadt szlávok unalma, a bánat aranyszín, fáradt ragyogása”, a versben kéri: „Fogadjatok engem / ti is szivetekbe / s ti távoli népek / kürtősei költők, / pereljetez értünk otthon a mivélünk perlőkkel / . . . / Kiáltatok együtt, / hogy gyáva vadállat bujlik el vackán / és vaksi vakondok / fűr alagutat”.²⁶

b) A következő PEN Club kongresszust Wierzyński világirodalmi sikerének színhelyén, Amszterdamban tartották. A lengyel küldöttség tagjai: F. Goetel, a lengyel PEN elnöke, J. Kaden-Bandrowski, K. Wierzyński, E. Breitner valamint P. Kaczowski lengyel konzul, aki a *Parasztokat* németre fordította.²⁷ Magyar részről jelen volt a magyar PEN akkori elnöke, Kosztolányi, beszámolójában azokat keresi, akiket már valamilyen formában megismert. Úgy érzi minden népet legjobban írója jellemez. „Gyorsfényképeket” ad róluk. Sorra veszi Galsworthyt, Duhamelt, Däublert, Bontempellit, Korodit. Majd rátér az észak-kelet-európaiakra: „Koskenniemi a finn. Kék költő szeme mély, hűvös tó”. Majd ezt követően: „Kazimierz Wierzyński,²⁸ a

²³ Nyugat, 1931. okt. 1. 504–505.

²⁴ Uo. 506–507.

²⁵ Uo. 508.

²⁶ Kosztolányi: *Európa*. Nyugat, 1930. XI. 16. 716.

²⁷ *IX Międzynarodowy kongres Penclubów*. Tygodnik Ilustrowany 1931. VII. 4. 535.

²⁸ Kazimierz Wierzyński (1894. VIII. 27–1969. II. 13. London) az ún. skamandrita csoport alapító tagja. Közéjük tartozott J. Tuwim, J. Lechoń, S. Słonimski, J. Iwaszkiewicz. Később mások is csatlakoztak a csoporthoz. A skamandriták a kisembert tették meg költészetük hősvé, s a maguk programnélküliségében félig-meddig a Lengyel Köztársaság hivatalos képviselőivé váltak. Poétikájukban félúton álltak az Ifjú Lengyelország és az avantgarde között: megőrizték a verselés „szabályos” kötött formáját, „érthetőségét”, miközben vitalizmusuk, konkrétságuk az avantgarde számára tisztította meg a terepet. Bojtár Endre: *Lengyel irodalom*. In: *Világirodalmi Lexikon*. 7. 1982. 170.

lengyel. Szőke, ifjú és szemüveges. Az olimpiai költemény világgyertese. Külsejében is annyira költő, hogy ha rá nem ismernék arcképéről, egy nagy tömegben is rá kellene mutatnunk, föl kellene fedeznünk s meg kellene adnunk magas rangját”.²⁹ Még a következő évi, ezúttal, Budapesten tartott PEN-kongresszusról készített „gyorsfényképeiben” is emlegeti a hollandiai találkozást: „Félezer ember közül, zsúfolt teremben / . . . / az súgtam valakinek a fülébe: Ez a fiatalember költő. A költők titokzatos mestersége nyomot hagy egész valójukon”.³⁰

Kosztolányi ugyancsak a budapesti kongresszussal kapcsolatosan más helyütt a következőket írta rokonszenves lengyel kollégájáról: „. . . / a lengyelrel mindössze egyszer találkoztam. Hollandiában, s mindössze néhány órát töltöttem vele. Egy teremben . . . azonnal észrevettem szőke, regényes fejét, lírai szemüvegével. Sétálgattunk a tengerparton . . . Ő lengyel verseket mondott nekem, én pedig magyar verseket neki. Egy kukkot sem értettünk egymás nyelvéből, de talán inkább bámultuk az ismeretlen szavak muzsikáját. Nyomban tegeződtünk. Egyéb kapcsolat sem volt közöttünk. Egy év múlt el, anélkül, hogy írtunk volna egymásnak . . .”³¹

c) A budapesti PEN kongresszuson a lengyel küldöttség tagjai a következők voltak: K. Wierzyński, Melchior Wańkowicz prózaíró, publicista és riporter, Stefania Podhorska-Okolów író és publicista, valamint Wacław Husarski művészettörténész és író. A lengyel irodalmi sajtóban közölt beszámolóik, visszaemlékezéseik nagyon tanulságosak a harmincas évek revíziós közhangulatához.³²

²⁹ Kosztolányi: *Hollandia*. P. Hírlap, 1931. VIII. 30. id.: *Európai képeskönyv*. 192–193.

³⁰ *Gyorsfényképek a PEN nagygyűléséről*. P. Hírlap, 1932. V. 29. Id: *Ércnél maradandóbb*. Bp. 1975. 449. — Kosztolányi benyomásait megerősíti Wierzyński lengyel biográfusa, Maria Dłuska, aki „nem mindennapi szépséggel és személyes bájjal” rendelkező embernek mutatja be és aláhúzza, hogy „amikor azt mondják Wierzyński, elsősorban azt gondolják: a költő! És saját maga is elsősorban költőnek tartotta magát”. Vö. M. Dłuska: *K. Wierzyński. Literatura polska w okresie międzywojenny*. Kraków 1979. II. 319–340. Wierzyński verskötetei: *Wino i wiosna*. 1919 (*Bor és tavasz*), *Wróble na dachu*. (1921) (*Verebek a háztetőn*). *Pamiętnik miłośnei*. 1925 (*A szerelem emlékkönyve*), *Laur olimpijski*. 1927 (*Olimpiai babér*), *Pieśni fanatyczne*. 1929 (*Fanatikus dalok*) *Rozmowa z puszcza*. 1929 (*Beszélgetés az őserdővel*).

³¹ Kosztolányi: *Egy angol meg egy lengyel*. P. Hírlap, 1932. VII. 17. Ld. még *Én, te, ő*. 430.

³² *Tygodnik Ilustrowany* 1932. VI. 18. 403–404. és uo. 1932. X. 8. 659–660. — A lengyel küldöttség különben bejelentette, hogy a len-

Újabb személyes találkozás Wierzyńskivel. A második, immár budapesti találkozó alkalmával is lelkesedik Kosztolányi lengyel költőtársa iránt: „Lengyelország egyik legnagyobb költője. Ahogy mozog, ahogy lélegzik, ahogy dohányzik: költő.” Majd összehasonlítja a költőt más halandókkal. Ez utóbbiak úgy viselkednek, mintha sohasem halnának meg, a költők viszont „állandóan tudatában vannak, hogy meghalnak. Éppen ezért az előbbieket halnak meg, s az utóbbiak — gyakran — nem is halnak meg soha.” Ízelgette Wierzyński nyelvünk szépségeit is: „Főképp egy szavunk tetszett neki. Ez a szó: köszönöm”. Nézete szerint, mi vagyunk a legudvariasabb nép. Amikor megköszönünk valamit, a három „ö” csókra csucsorítja szájunkat, s köszönetül mindenkinek csókot ígérünk”.³³

Körülbelül három héttel későbbi cikkében (már a kongresszus után) egy másik külföldivel összehasonlítva, az ellentétek szembeállításával újra jellemzi Wierzyńskit. Az angol és a lengyel nemzeti karakter szembeállítására nem új publicisztikai jellegű irodalmunkban. Széchenyi és Kossuth Kelet népe-vitájában szerepel az angol, mint az ész, és a lengyel mint a szív embere. Kosztolányi Egy angol meg egy lengyel c. cikkében két ebédvendégének látogatását írja le. Az angolt régóta ismeri, vendége is volt Londonban, pazarul fogadta, minden házigazdai tevékenységénél tapintatosan háttérben maradt. Magyar vendéglátójánál szűkszavú, udvarias volt s búcsúzásul csak annyit mondott: „Remélem, látom majd Londonban”, ami Kosztolányi szerint luxusfogadtatást jelent.

A „szőke, regényesfejú, lírai szemüvegű” lengyel viharosan rontott be a lakásba, rózsacsokrot hozott Kosztolányi feleségének, végignyargalt a szobákon, kérdésekkel halmozta el házigazdáját. Minden érdekelte. A szeretet — jegyzi meg Kosztolányi — nemcsak kíméletes, hanem tolakodó is. Megnézte a festményeket, családi képeket, behozta Kosztolányiék fehér kuvaszát az udvarból, beszélt hozzá a maga dallamos lágy nyelven a szlávok gazdag kicsinyítő képzőivel ilyenformán: „kutyácska, kutyuska, kutyuka, kutyinkó”. A találkozó folyamán nemzeti múltakra emlékeztek, véres csatákra, széles dáridókra (Magyar, lengyel két jóbarát!). Majd ki-ki az anyanyelven szólt a másikhoz. Ebéd végeztével a lengyel költő a szomszédokhoz szólt különféle nyelveken, kérve őket, hogy távollétében vigyázzanak Kosztolányira, ne történjék semmi baja.

gyel PEN Club 1932. évi díját, 2000 zlotyt Tomcsányi Jánosnak, a *Parasztok* magyar fordítójának ítelték. Vö. Nagroda Penclubu Polskiego. Tyg. II. 1932. VI. 18. 406.

³³ *Gyorsfényképek a PEN nagygyűléséről.* P. Hírlap, 1932. V. 29. Ld. *Ércnél maradandóbb.* 449.

A két találkozó elbeszéléséből nem von le semmiféle tanulságot sem a *Modern költők* fordítója, csak ennyit ír: „Mindkét vendégem kitűnő ember. Mind a kettő költő, a maga országában ismert és becsült. Mind a kettő közös, európai műveltségen nevelkedett. Mind a kettő kb. egyivású is. De az egyik angol. A másik pedig lengyel”.³⁴

Kazimierz Wierzyński a Nyugat vendége. Vezető folyóiratunk 1932. május 9–10-i száma képmellékletének utolsó oldalán szerepelnek a közép-kelet-európai vendégei a Nyugatnak: Jovan Dučić, František Langer, Johannes Semper, Karel Čapek, K. Wierzyński és Victor Eftimiu.³⁵

Ez a szám közli többi között a lengyel költő *Protezy* (magyar műfordításban *Falábak*) c. nagy háborúellenes, mélyen humanista költeményét, amelyet Wierzyński minden bizonnyal 1931. karácsonya táján írhatott.³⁶ A hét 9 soros versszakból álló költemény monumentális versindítással kezdődik. A lengyel költő a világ valamennyi erdejét, fáját idézi fel, hívja tanúnak, majd a nagyváros (mindegy melyik!) falai mellett üldögélő falábú hadirokkant tragikus képe következik. Felhívja az egészségeseket, érezzenek együtt, értsék meg a szerencsétlent: „Ne lépj te a lábára, jól vigyázz, / Fáj az sípcsont, akkor is, ha nincs. / Vörös szemébe sohase tekints. / Nem lát. Világtalan szemében gyász. / Szembogarát kimarta már a gáz. / És tűzben égett látórostja össze. / Leáldozott utolsó napja régen. / Most néki csak az éj forog görögve / Az égen / Örökre”.

Csak a vöröskeresztes eb a hű kísérője a hadirokkantnak. Majd háborúellenes összefogásra, tiltakozásra szólítja fel Wierzyński a szerencsétleneket: „Mozduljatok szegény kesergők, / Ti százkezü és ezerlábú erdők. / Fejlődjetek zárt sorba szerteszt / És öntse el a vad menet a fertőt, / A Friedrichstrasse-t és a Rue de la Paix-t / Fa hadsereg dübörgesd indulódat”.³⁷

„A Nyugatnak” dedikált lengyel verset, valamint az észti Semper versét Kosztolányi Dezső fordította, ültette át magyarra.³⁸ Wierzyński háborúellenes, mélyen humanista hangvételű költeménye az e g y e t-

³⁴ Pesti Hírlap, 1932. VI. 17. Id. *Én, te, ő.* 429–432.

³⁵ Nyugat, 1932. I. 583.

³⁶ Első megjelenése *Kultura* (Warszawa) 1932. I. 3., 1. sz. 3.

³⁷ Nyugat, 1932. V. 1–16. 9–10. sz. 530 skv 1. A Pesti Hírlap, 1935. évre szóló Nagy Naptára újra lehozta. Rába György tévesen tartja Réz Pálnak a Nagyvilágban közölt szövegét „posztumusz” kiadásnak. Ld. Rába Gy.: *Szép hűtlenek*, 332.

³⁸ Nyugat, 1932. 584. *A Nyugat vendégei* c. cikkben: „Az észti Johannes Semper és a lengyel K. Wierzyński költeményei K. D.-nek köszönhetik mai formájukat.”

l e n lengyel vers e folyóirat hasábjain. A lengyel vers kongeniális átültetőjének magyar szövegét helyhiány miatt nem elemezhetjük. Csak egy dologra szeretnők felhívni a figyelmet: a lengyel Protezy, szó szerint protézisek, általános fogalom, Kosztolányi ezt nagyon helyesen *Falábak*nak fordította, ami nemcsak a hadirokkant lábhiányát pontosítja, de ugyanakkor harmonizál a versindításban és befejezésben szereplő megszemélyesített „világ-erdő” képpel. Az újköltés különben elég hű szövegben és zeneiségben egyaránt. Két nagy költő, egy lengyel meg egy magyar találkozott Budapesten a PEN-kongresszuson, és ennek irodalmi együttműködési eredménye is lett. Elég ritka jelenség volt ez a két világháború közti években . . .³⁹

³⁹ Még egy jelentős háborúellenes verset fordított németből Kosztolányi, és pedig Eleonóra Kalkowska (1883. VI. 20–1937. VII. 21) németül és lengyelül egyformán publikáló költőnőtől. Kalkowska édesapja lengyel építész-mérnök, édesanyja Maria von Spitzbarth kurlandi származású. Kalkowska 1916-ban Jenában adta ki *Der Rauch des Opfers. Ein Frauenbuch zum Kriege* c. verskötetét, amely egyike volt az első háborúellenes kiadványoknak (Vö. St. Sierotwiński: *Kalkowska Eleonora*. Polski Słownik Biograficzny XI. köt. 1964–65. 482–484.) – Kosztolányi hagyatékában maradt fenn egy *Háborús versek* c. hasábkorrektúra, bizonyára egy készülő antológia anyagai, amelyben 15 költő verse között szerepel Kalkowska is (Vö. *Háborús versek*. MTAK Kézirattár Ms 4618/38. és Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi D. hagyatéka* stb. MTA Bp. 1978.) A versnek magának nincs címe csak a kezdősor után idézhetjük: „Man hat uns diesses an . . .” (Vö. *Der Rauch des Opfers*. . . . Verlegt bei Diederichs in Jena 1916. 88–89. A ritka példányt M. E. Szarota germanista, a költőnő leánya, egyetemi kartársnőm bocsátotta rendelkezésemre.) A versindítás a költőnő panasza: a nőket nem kérdezték meg, amikor „sok ország kimondta a nagy halált” . . . „Ösztön ragadja lázasan a férfit, ha életet vesz, életet teremt”, de ezt az életet a nők építették és most borzadva látják, hogy „az élet semmivé lett”. Ezért kiáltja: „Eddig hallgattunk, most fájva fájunk, / A fájdalom elérte már a szájunk, / Kicsordul rajta és áradó özönben, / Jajjá változva a világba röppen. / Fül voltunk eddig, most legyünk a száj. / Szem voltunk eddig, most legyünk a kéz. / Kézzel, szájjal hirdessük, sose térjen / E szörnyű korszak vissza és ne vérben / Fulladjanak meg unokáink. / Ha majd a szörnyű harc nem öldököl, / Országtól országig nyúlik kezünk. / S egy végtelen láncban ölelkezünk, / Mit össze nem tör – férfi és ököl”. (Ld. Ms 4618/86–87) A Kosztolányi-féle kefelevonat egyik versének van egy *A mesebeli János*hoz és *Sienkiewicz A hős* (*Bartek zwycięzca*) c. hosszabb elbeszélésének *Bartek* Slowikhoz hasonló tragikus hőse.

4. Párhuzamok és különbségek, motívumok és motivációk

Szeretném hangsúlyozni máris a párhuzam szót, nem hatáskeresésről szeretnék írni a következőkben. Kosztolányi két nagy regénye genezisének eddigi elemzői nem vettek figyelembe 1—1 olyan lengyel irodalmi alkotást, egy regényt és egy színpadi művet, amelyeknek rokonsága a Nero, a véres költővel és az Édes Annával eléggé feltűnő, és amelyeket Kosztolányi minden kétségen kívül ismert.

a) *A Quo vadis és a Nero, a véres költő*

A Nero-regény keletkezésének történetéből, a világirodalmi ihletésekből szinte teljesen kimaradt a lengyel Nero-regény, a *Quo vadis*. Természetesen tökéletesen tisztában vagyunk azzal, hogy Sienkiewicz és Kosztolányi célkitűzése, regénykonceptiója teljesen eltérő. Sajnos nincsen helyünk e két regénynek csak futólagos összevetésére sem (pl. Petronius és Seneca funkciója, Poppaea szerepe stb.). Mégis meg kell említenünk, hogy a *Quo vadis* Magyarországon századunk első két évtizedének egyik legolvasottabb regénye . . . Ady első olvasásra el volt ragadtatva e regénytől, később harcolt Sienkiewicz krisztiánizmus ellen. Ignotus már az első olvasáskor bírálta. Kosztolányi regénye előtt a *Quo vadis*nak már hét magyar kiadása jelent meg.⁴⁰ *A véres költő* szerzője egy helyen el is árulta, hogy ismeri Sienkiewiczet (bizonyára a *Quo vadis*t, amikor emlegeti, hogy a siker, a dicsőség nem mindig az érdemeseket pártolja. Irodalmi díjat — írja Kosztolányi — Tolsztoj nem kapott, Ibsen sem, hanem olyan fahangú költő,

W. N. Ewer *Öt lélek* c. versében egy lengyel paraszt, egy tiroli, egy lyoni takács, egy német szőlőbirtokos és egy angol hajómunkás veszti el életét az érdekeivel ellentétes háborúban. Mintha csak a *Tragédia* londoni színeinek utolsó jelenetét látnók, valamennyien búcsúznak az élettől mottószerű szavakkal. A lengyel: „A lengyel pusztaság parasztja voltam, / de hadba hívtak, elhagytam ekémet, / Oroszország veszélyben, jön a német / S aztán lerogytam a mezőre holtan. / Szabadságért áldoztam életem — / Kik küldtek, ezt beszélték nekem” (Ugyanott MS 4618/86). A lengyel tragédiáját növeli a tény, hogy a cári mundérban nemegyszer saját vérei ellen harcolt, akik viszont a német és az osztrák hadsereg soraiban küzdöttek — idegen szabadságért . . . Első közlése Debreceni Hírlap, 1918. dec. 30.

⁴⁰ Kozocsa Sándor—Radó György: *A lengyel irodalom magyar bibliográfiája* (kézirat) alapján.

mint Sully Prudhomme, olyan közepes elbeszélő, mint Sienkiewicz és olyan gyatra drámaíró, mint Echegaray.⁴¹

A *véres költő*ben a vezető rétegek és az értelmiségiek szőnek összeküvést a császár ellen. A *Quo vadis*ban, amikor nép érzi becsapottságát és kezdi megérteni a keresztények ártatlanságát, elhangzanak a kiáltások: „Sannio”/Bohóc), „Histrio”(Ripacs) „Anyagyilkos!” Jaj neked feleség- és testvérgyilkos, jaj neked Antikrisztus!” „Rőt-szakállú”, „Anyagyilkos”. „Gyújtogató!”⁴² A keresztények, az ártatlanok üldözésének témájához kapcsolódva szeretnének idézni egy eddig figyelmen kívül hagyott jelentős Nero-indítékot Kosztolányi háborús publicisztikájából. Az első világháború idején a cári hadsereg katonái ezerötszáz zsidó családot hajtottak arcvonalluk elé, öljk meg őket a központi hatalmak katonái. Kosztolányiból ez a hír a következő felháborodott glosszát váltotta ki: „A halál egy egész nyáját hajt maga előtt. Ha oroszok lennének is, ők a háború igazi mártírjai.” E jelenet a későbbi *Nero*-regény szerzőjéből a következő, a keresztény-üldözési időkre célzó szavakat, kommentárt váltja ki: „Nero, dekadens költő, artifex, beteg művész gyújtogató és gyilkos, búja szerelmes, jöjj ide, ebbe a csúnya bélpoklos világba, talán megtanulsz sírni”.⁴³ Ez a nérói kegyetlenségre emlékeztető emberi tragédia bizonyára mélyen elraktározódott regényírónk tudatában és valamilyen formában kétségkívül ott lehet a helye a *Neroról* szóló regény motívumai között.

b) Az *Édes Anna c. regény* és a *Hanka c. polgári tragikomédia*

Tisztában vagyunk azzal, hogy nem könnyű egy regényt és egy színpadi alkotást összehasonlítani a párhuzamok és a különbségek futólagos felvázolása céljából is. Itt van például a cselekmények időpontjának kérdése: a lengyel darabot 1906-ban mutatták be először, nálunk 3 évvel később, az *Édes Anna* csirái a Tanácsköztársaság bukása utáni időkben érlelődtek. Mindkét műben központi téma a cseléd helyzete, kiszolgáltatottsága a polgári társadalomban. Zapolska darabjában egy vidéki (sokban Krakóra emlékeztető) kispolgári otthonban játszódik le *Hanka* tragédiája. Víz Kornél törtető minisz-

⁴¹ *Levél egy írótarshoz*. P. Hírlap, 1933. V. 21. Id: *Nyelv és lélek*. 392. Ez a nyilatkozat egy kissé a Reymont *Parasztjai*ra illeto Möricz–Németh véleménynyilvánítást juttatja eszünkbe. Möricz unalmas könyvnek tartotta a *Parasztokat*, de mint Németh László megjegyzi: esztétikai érvei nem voltak. Ld. Németh L.: *Európai utas*. Bp. 1973. 164.

⁴² Sienkiewicz: *Quo vadis*. Bp., 1979. 339, 470, 515.

⁴³ *A halál nyája*. Világ, 1915. III. 11. Ld. Füst. 127.

teri tisztviselő a véres tragédia bekövetkeztekor már államtitkár. A két asszony jellemzése közül jóval plasztikusabb Dulszka asszonyé (különben is a darab nagyon találóan jellemzett negatív főhőse!), mint Vizynéé, aki nagyon is szürke, jelentéktelen, cselédpletykával is foglalkozó személy. A lengyel Hanka tudatosan kiszolgáltatót cselédleány (Dulszka asszony tud a fia és Hanka közti viszonyról), tragédiája az apa nélkül születendő gyermek perspektívája, míg Annának sikerül a közvetlen következményektől megszabadulnia. Hanka még csak anyagilag állhat bosszút a sérelméért, jelentős kártérítést kap a zsigori Dulszka asszonytól. Anna Kosztolányinál egy kiválóan működő háztartási robotgép. Először veszik emberszámba, amikor Jancsi úrfi lefekszik az ágyába. Ámde később már hallani sem akar a felébresztett emberi érzésekről. A kettős sérelem: az embertelen kizsákmányolása mint munkaerőnek, valamint emberi érzéseinek teljes semmibevétele adja Anna kezébe a bosszúálló kést. A két csábító közül Zbyszko a tisztességesebb, a darab II. felvonásának végén még hajlandó lenne feleségül venni Hankát, Jancsinak azonban csak egy zacskó gesztenyére telik . . .

A cselédleányok nevei: Hanka—Anna?

Célunk megint nem valami hatáskeresés volt, hanem emlékeztetés arra, hogy Kosztolányi ismerte Zapolska világhíres darabját . . . Az *Édes Anna* szerzőjének a cselédsors iránti érdeklődésére több példát is idézhetnénk. Az első egy nagyon is naivacska história. Egy úrfiú nem hagy békét egy cselédleánynak. Ez kiabálni kezd: Ellopták a pénzét. Így szabadul meg a tolakodótól.⁴⁴ Ide tartozik bizonyára strindbergi megtekintett és ismertetett *A cseléd fia* is.⁴⁵ Szorosabban kapcsolódik viszont a véres témához a cinkotai koporsó-forrasztó bádogos esete, aki újsághirdetések útján csalogatott magához egy csomó egyszerű nőt, főként vidékről feljött cselédeket, akiket meggyilkolt és utána bádoghordóba zárta őket. Tette csak később derült ki, viszont az áldozatok (helyesírási hibákkal teli) levelei fennmaradtak.⁴⁶ Hogy mennyire megrendítette az *Édes Anna* szerzőjét ez az eset, mutatja egy később hírlapi cikke, amelyben világosan megírja, hogy Kiss Béla bádogos leitatta éjjel a cselédeket és végzett velük. A hirdetésére írt cselédleveleket hátrahagyta a rendőrségnek. Őrült volt. Bádoghordóban temette el az áldozatokat.⁴⁷ A véres tömeg-

⁴⁴ *A törvénykező cseléd*. Bp. Napló, 1906. VII. 12. Ld. *Álom és ólom*. 117–119.

⁴⁵ *A Hét*, 1909. I. 325.

⁴⁶ *A cinkotai bádogos*. Világ, 1911. V. 11. Ld. *Álom és ólom*. 530–534.

⁴⁷ *Cinkotta*. *A Hét*, 1916. V. 21. Ld. *Füst*. 274–277.

gyilkosság motívuma tehát még egyszer visszatért publicisztikájában. Jellemző, hogy még jóval később is foglalkoztatja a cseléd és munkaadójának viszonya: az *Egy pohár víz* c. elmélkedésében saját élete példáján elemzi a kölcsönösen függő emberi helyzetet.⁴⁸

Gondoljuk, hogy *A véres költő* és az *Édes Anna* keletkezéstörténetéhez valamilyen szerény mértékben hozzátartoznak a fent említett lengyel irodalmi élmények és az említett, hazai talajban gyökerező, de eddig figyelmen kívül maradt publicisztikai cikke, glosszák is.*

CSAPLÁROS ISTVÁN

⁴⁸ *Egy pohár víz*. Új Nemzedék, 1921. I. 1. Ld. Füst. 536–538.

* Jelen cikkünkben nem maradt hely Kosztolányi Dezső műveinek lengyel fogadtatására. Erről külön szándékozunk írni. Itt csak jelezzük a legfontosabb adatokat: *A véres költő* — Krwawy poeta, powieść, tłum. Józef Gabriel Mondschein, Poznań 1928, Wielkopolska Księgarnia Nakładowa Karola Rzepeckiego 16° 302. — *Édes Anna* — Grzech Słodkiej Anny (Anna Édes). Z upoważnienia autora przełożył Józef Mondschein. Kraków 1931. Wydawnictwo Literacko-Naukowe 16° 426. — *Pacsirta* — Ptaszyna, powieść, tłum. Andrzej Sieroszewski, Warszawa PIW 1962. 197. — *Esti Kornél* — Kornel Esti, przełożyła M. Schweinitz-Kulisiewicz, Warszawa PIW 1981. Kosztolányi kisprózájából a *Pokol* és a *Sakkmatt* jelent meg lengyelül Versek: *Akarsz-e játszani?*, *Ének a fiatalokról*, *Beirtak engem mindenféle könyvbe*, *Ó, én szeretem a bús pesti népet*, *Lengyel táncosnő*, *Varsó*, *Életre-halálra*, *Szeptemberi áhitat*.